

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ
ЖАНА Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 13.16.527 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 372.881.161.1(575.2)(043.3)

Юсупова Алтынай Маматовна

**ОКУТУУ КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ ЖҮРГҮЗҮЛГӨН МЕКТЕПТЕРДИН
V КЛАССЫНДА ОРУС ТИЛИНИН ЛЕКСИКАЛЫК
СИНОНИМИЯСЫН ОКУТУУ**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы
менен методикасы (орус тили)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алууга жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2018

Иш Баткен мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя педагогикалык институтунун дүйнөлүк тилдер кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Добаев Кыргызбай Дуйшенбекович

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору
Манликова Минавар Халыковна
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Джайнакова Назгул Толенбаевна

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университеттин орус тили жана адабиятыны окутуунун методикасы кафедрасы жана педагогика кафедрасы.
Дареги: 714000, КР, Ош ш., Ленин к., 331

Диссертация 2018-ж. 09 февралда саат 13:00 И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча уюштурулган Д.13.16.527 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Бишкек ш., Камская көчөсү, 10.

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин китепканасынан таанышууга болот.
Дареги: 720026, Бишкек ш., Раззаков к., 51. <http://arabaev.kg/do.kg>

Автореферат 2018-жылдын 09 январында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент

Омурбаева Д. К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Кыргызстандын азыркы билим берүү системасынын маанилүү түзүүчүлөрүнүн бири болуп тилдик компонент эсептелет: эне тилин, расмий тилди жана чет тилин окуп-үйрөнүү Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 10-беренеси менен мыйзамдуу түрдө тастыкталган. КР Президентинин «Кыргыз Республикасынын кош тилдүүлүктү өнүктүрүү боюнча мамлекеттик саясатты өркүндөтүү жана мамлекеттик тил менен расмий тилдердин эффективдүү иштеши үчүн зарыл болгон шарттарды түзүү жөнүндөгү» Жарлыгы адамдын тил укуктарын практика жүзүндө ишке ашырууда маанилүү документ болуп саналат.

Тилдерди, анын ичинде орус тилин карым-катыштын практикалык каражаты катары билүүгө талап улам өсүп жатат, б.а. мамлекет тарабынан да, жарандык коом тарабынан да социалдык талап таанылган. КР ББЖИ тарабынан жүргүзүлгөн мониторинг жана өткөрүлгөн социологиялык иликтөөлөр күбөлөндүрүп тургандай, орус тилине карата болгон кызыгуу өзгөчө. Бирок, практика көрсөтүп жаткандай, жалпы билим берүүчү мектептерде орус тилин билүүнүн деңгээли начар бойдон калууда.

Мектеп окуучуларына орус тилин үйрөтүү процессиндеги актуалдуу маселелердин бири болуп аларда туура (адабий тилдин нормаларына шайкеш), ар түрдүү, так, көркөм, орундуу жана аракеттүү кеп боюнча билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандыруу саналат. Кептин ушул көрсөтүлгөн сапаттарын калыптандырууну ишке ашырууда эң чоң роль синонимдерге таандык.

Лингвистикалык адабияттарды талдоо көрсөткөндөй, лексикалык синонимия тилдин татаал категорияларына кирет. Синонимия проблемасынын бүтүндөй татаалдыгын эске алган окумуштуулардын көпчүлүгү бул проблеманын теориялык аспектилерин иштеп чыгууда көптөгөн пикир келишпестиктер бар экендигине көңүл бурушат. Ушул кезге чейин лингвистикада синонимия кубулушунун тилде бар экендиги тууралуу бирдиктүү пикир иштелип чыга элек, синонимдердин аныктамасы жана аларды классификациялоо, синонимиянын башка лексикалык топтордогу сөздөр менен болгон өз ара байланыштары боюнча да пикир келишпестиктер бар. Ошону менен бирге, мектепте синонимдер менен иштөө окуучулардын сөз байлыгын арттыруу методикасынын перспективалуу багыттарынын бири болуп саналат. Орус тилинин синонимиясын билүү окуучуларга өз ойлорун так, кеңири жана элестүү туюндурууга, орунсуз кайталоолорго жол бербөөгө, тигил же бул синонимдик катардагы айрым сөздөрдүн маанисинин ар кылдуулугу ошол сөздөр билдирип турган чындык кубулуштары тууралуу адекваттуу түшүнүк алууга мүмкүндүк берет. Орус тилиндеги синонимияны окутуу

маселелери Шериктештик өлкөлөрүнүн окумуштууларынын (Н.М. Шанский, Е.А. Быстрова, З.П. Даунене, Н.З. Бакеева, Л.И. Джалалова, В.И. Ревтов, К.Н. Садыкова, Л.Г. Саяхова, З.С. Туктаева, Э.Л. Лешкина, А.Г. Пригорская, Р.Нургазина, З.Ш.Джелиева, Л.Ю.Кятова, И.В. Щербашина ж.б.) эмгектеринде чагылдырылган. Алар бизди кызыктырган маселелердин жекече бир аспектилерин иштеп чыгууга баалуу салым кошушкан, бирок орус синонимиясын кыргыз мектептеринин ортонку класстарында окутуу методикасын иштеп чыгуу жана оптимизациялоо милдетин карашкан эмес.

Кыргызстандын лингводидактары менен орус тилчи педагогдору тарабынан(П.И.Харакоз, Л.А.Шейман, О.Г.Симонова, М.И.Задорожний, В.Г. Каменецкая, Н.Г.Каменецкая, И. Г. Емельянова, Р.Ш. Тартаковская, Н.А.Ахметова, К.Д.Добаев, М.Х.Манликова, А.М. Нурматов, Н.Б. Хасанов ж.б.) орус синонимиясын кыргыз мектептеринде окутуунун актуалдуу маселелерин изилдөө боюнча бараандуу эмгек жасалган. К.Д. Добаевдин кандидаттык диссертациясында орус тилинин лексико-снемантикалык системасын үйрөнүү боюнча иштердин түйүндүү, баштапкы принциптери терең негизделген. Бирок бул изилдөөдө орус тилинин синонимиясын кыргыз мектептеринин ортонку концентринде өздөштүрүүнүн локалдуу өзгөчөлүктөрүнө байланышкан бир катар аспектилер козголгон эмес. О.Г. Симонованын, И.Г. Емельянованын, Р.Ш. Тартаковскаянын изилдөөлөрү орус синонимиясынын айрым бир аспектилерин кыргыз мектебинде окутуу боюнча тажрыйба иретинде зор мааниге ээ болду. Бирок алар орус синонимиясын кыргыз мектептеринин 5-классында, азыркы лингводидактиканын негизинде конкреттүү окутуунун методикасын оптимизациялоо милдетин аркалашкан эмес.

Ошентип, ушул убакка чейин орус синонимиясын кыргыз мектептеринин конкреттүү класстарында окутууну лингводидактиканын азыркы жетишкендиктеринин негизинде, өзгөрүлүп жаткан социолингвистикалык шарттарды эсепке алуу менен иштеп чыгууга жана оптимизациялоого арналган монографиялык изилдөөлөр жок. Кыргыз окуучуларынын орус тилдүү кебин синонимиялык лексика менен байытуу проблемасынын актуалдуулугу аны мындан ары теориялык жана практикалык планда иштеп чыгуу зарылдыгы менен байланышкан. Өз оюн так, даана туюндуруу үчүн жана орус тилин эркин билүү үчүн орус тилинин синонимиясы боюнча билимге ээ болуу керек. Ушундай билимдер, билгичтиктер менен көндүмдөр гана окуучуларды тилдик, кептик жана жалпы маданий жактан мындан ары өнүктүрүү үчүн база болуп бере алат. Ошол эле учурда орус тилинин синонимиясын окуп-үйрөнүү менен кыргыз мектептеринин 5-классынын окуучуларынын орус тилинин лексикалык синонимиясын үйрөнүүсүнүн жана окутуунун ушул

этабы боюнча методикалык базанын жетишердик иштелип чыга электигинин ортосунда карама-каршылык келип чыгат.

Ушул карама-каршылыктын негизинде **изилдөө проблемасы** аныкталат. Ал – кыргыз мектептеринин 5-классында орус тилинин синонимиясын үйрөтүүнүн методикасын мындан ары өркүндөтүү.

Ушул айтылгандардын бардыгы **изилдөөнүн темасын** аныктоого мүмкүндүк берди: «Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 5-классында лексикалык синонимияны үйрөтүү».

Диссертациялык изилдөөнүн илимий программалар менен байланышы. Изилдөө Баткен мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя социалдык-педагогикалык институтундагы дүйнөлүк тилдер кафедрасынын илимий-изилдөө иштеринин алкагында аткарылды.

Изилдөөнүн объектиси: кыргыз мектептеринин 5-классында орус тилинин синонимиясын окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: кыргыз мектептеринин 5-классында орус тилинин лексикалык синонимиясын окутуу.

Изилдөөнүн максаты: Лингводидактикадагы эң соңку жетишкендиктердин негизинде кыргыз мектептеринин 5-классында орус тилинин синонимиясын окутуу методикасыны иштеп чыгуу жана анын эффективдүүлүгүн эксперименттик текшерүү аркылуу практикага сунуш кылуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

– изилдөө темасы боюнча илимий-методикалык, теоретикалык, лингводидактикалык адабияттарды окуп-үйрөнүү жана талдоого алуу; орус тили кыргыз тилдеги мектептер үчүн окуу-нормативдик документтерди анализдөө (предметтик стандарт, программалар, окуу китептер);

– орус тилинин синонимиясын 5-класска окутуу методикасынын, синонимия боюнча материалдарды окуучуларга берүүнү формалары менен ыкмаларын азыркы учурдагы абалын ачып көрсөтүү; зарыл болгон компетенцияларды калыптандырууга мүмкүндүк берүүчү тапшырмалар системасын түзүүнүн структурасын аныктоо;

– орус тилинин синонимиясын кыргыз мектептеринин 5-классында үйрөтүүнүн методикалык системасын иштеп чыгуу (көнгүчүлөрдүн системасы, диктанттар үчүн тексттер, тесттер, проекттер); иштелип чыккан методикалык системанын эффективдүүлүгүн эксперимент аркылуу ачып көрсөтүү; практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Коюлган милдеттерди чечүү үчүн лингвометодикада пайдаланылуучу төмөнкүдөй **изилдөө методдору** колдонулду: *сүрөттөп жазуу методу; салыштыруу методу; социалдык-педагогикалык метод; эксперименттик метод; статистикалык метод.*

Изилдөөнүн теориялык маанилүүлүгү: лингводидактикадагы эң акыргы жетишкендиктердин негизинде кыргыз мектептеринин 5-

классында орус тилинин синонимиясын окутуу методикасыны иштеп чыгуу, орус тилинин синонимиясынын үйрөтүүнүн методикасын оптималдаштыруу боюнча берилген практикалык сунуштарды иштеп чыгуу менен аныкталат.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: кыргыз мектептеринин 5 классында орус тилинин синонимиясын окутуунун теориялык методикалык тажрыйбасын бир системага салууда; кыргыз жана орус тилдеринин синонимиялык лексикасы окутуу өңүтүнөн салыштырма талданды жана сүрөттөлүп жазылды; кыргыз тили менен орус тилинин синонимиялык лексикасын өз ара байланыштырып үйрөнүүнүн үстүндө иштөөнүн белгилүү бир системасы аныкталды, бул система кыргыз окуучуларынын кебинде синонимиялык лексиканы активдүү колдонуу билгичтиктери менен көндүмдөрүн иштеп чыгууга багытталган.

Изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү: лингводидактикадагы эң акыркы жетишкендиктердин негизинде кыргыз мектептеринин 5-классында орус тилинин синонимиясын окутуу методикасыны иштеп чыгууга (көнүгүүлөрдүн системасы, диктанттар үчүн тексттер, тесттер, проекттер, кыргыз мектептердин 5 класстары үчүн жазылган “Русское слово”(авторлору Н.Г.Каменецкая жана В.Г.Каменецкая) окуу китебине түзүлгөн жумушчу дептери) багытталды; изилдөөдө берилген натыйжаларын жана методикалык сунуштарын орус тили боюнча программаны, мамлекеттик стандартты, окуу китептерди өркүндөтүүдө түзүүчүлөрү, Кыргызстандын вуздарында орус тилин кыргыз мектептеринде окутуунун методикасы курстарында, мектепте мугалимдер колдонсо болот.

Коргоого коюлуучу жоболор:

1. Кыргыз окуучуларынын орусча кебин синонимдик лексика менен байытуу ушул лексикалык топтун эне тили менен орус тилинин системасындагы өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу менен жана бул тилдердин синонимиялык лексикасынын салыштырып талдоо жолу менен ачыкталган бөтөнчөлүктүн негизинде түзүлүүгө тийиш.

2. Орус тилинин синонимиясын үйрөнүүнүн натыйжалуулугуна тилдик деңгээлдер аралык байланыштарды эсепке алуу принцибине негизделген иш системасын уюштуруу, кыргыз окуучуларынын кебинде байланышка кирген ушул тилдердин синонимдик лексикасын өздөштүрүү менен пайдалануунун бир топ оор учурларын божомолдоо аркылуу жетишүүгө болот.

3. Синонимдердин семантикалык жана грамматикалык мүнөздөмөлөрүн өздөштүрүү атайын иштелип чыккан көнүгүүлөр комплексинин материалдары аркылуу ишке ашырылууга тийиш, мунун негизинде лексикалык жана грамматикалык материалды өз ара байланышта үйрөнүү принциби жатат.

Издөнүүчүнүн жеке салымы: орус тилин кыргыз мектептеринде окутуунун теориялык методикалык тажрыйбасын, орус тилин синонимиясыны кыргыз мектептеринде окутуунун системасы (көнгүүлөрдүн системасы, диктанттар үчүн тексттер, тесттер, проекттер) жекече иштелди бул системанын эффективдүүлүгүн эксперимент аркылуу текшерүү методикалык сунуштар өз алдынча аткарылды.

Издөөнүн натыйжаларын апробациялоо: диссертациянын негизги жоболору Баткен мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя педагогикалык институтунун отурумдарында талкууланган, республикалык жана регионалдык илимий-практикалык конференцияларда доклад катары окулган, жарыяланган макалаларда чагылдырылган.

Издөө үч этап менен жүргүзүлдү.

Биринчи этапта (2013-2014-жж.) изилдөнүүчү проблема боюнча теориялык материалдарды иликтөө, талдоо, жалпылоо жана системалаштыруу жүргүзүлдү, кыргыз мектептеринин V-IX класстары үчүн аракеттеги программалар менен окуу китептери синонимияны камтуу өнүгүнөн талдоого алынды, изилдөөнүн темасы, анын проблемасы, объектиси, предмети, максаттары менен милдеттери аныкталды, изилдөө методологиясы менен методдорун тандоо негизделди.

Экинчи этапта (2014-2015-жж.) орус синонимиясын кыргыз мектептеринин 5-классында окутуунун комплекстүү түрдөө негиздөө жолдору аныкталып, констатациялоочу эксперимент өткөрүлдү.

Үчүнчү этапта (2015-2016-жж.) эксперименттин окутуу жана жыйынтыктоочу этаптары жүргүзүлдү, алынган натыйжалар системалаштырылды жана даярдалып иштелди. Изилдөөнүн тажрыйбалык-эксперименттик базасы катары Баткен областынын Кадамжай районундагы №40 «Манас-Ата», М.Юсупов атындагы №12 орто мектептер, “Кыргызстандын 50 жылдыгы” атындагы Кызыл-Кыя шаарындагы №2, У. Гулматов атындагы №9 орто мектептер кызмат кылышты.

Тажрыйбалык-эксперименттик ишти жалпылоонун жана системалаштыруунун негизинде тыянактар чыгарылып, изилдөөнүн натыйжалары берилди.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыялануу толуктугу Изилдөөнүн негизги натыйжалары КР УАК тарабынан сунушталган жана РФ РИНЦ системасына кирген басылмаларда жарыяланган 10 макалада жарыяланган (анын ичинде – 3 Россиянын РИНЦ системасында) жана студенттер үчүн жазылган 1 окуу-усулдук пособияда, жумушчу дептерде көрүнүп турат.

Диссертациянын көлөмү жана түзүмү. Диссертация киришүүдөн, үч главадан, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен

жана тиркемелерден турат. Корутундуда изилдөөнүн жыйынтыгы чыгарылып, тыянактар берилди жана алынган натыйжалар жалпыланды. Практикалык сунуштарда кыргыз мектептериндеги орус тили сабактарында синонимдер менен иштөөнү оптимизациялоо боюнча сунуштар берилди.

Диссертация 203 бет компьютерде терилген тексттен турат. Текстте 5 таблица, 3 диаграмма, 6 тиркеме камтылган.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу негизделип, диссертациясынын темасынын илимий программалар менен болгон байланышы, иштин максаты менен милдеттери көрсөтүлгөн, изилдөөнүн илимий жаңылыгы, коргоого коюлуучу жоболор, изденүүчүнүн жеке салымы, изилдөө натыйжаларынын жарыялануу толуктугу, теориялык жана практикалык маанилүүлүгү, диссертациянын түзүмү жана көлөмү баяндалган, методологиялык жана методикалык негиздери ачылып берилген.

Диссертациянын **«Орус тилинин лексикалык синонимиясын кыргыз тилдеги мектептердин окуучуларына үйрөтүүнүн лингводидактикалык негиздери»** деп аталган **1-главасында** орус синонимиясын чет тилдүү, анын ичинде кыргыз тилдүү аудиторияда окутуунун көптөгөн факторлорду билүүгө жана эсепке алууга негизделген негизги теориялык түшүнүктөрү жөнүндө айтылат. Изилдөөдө белгилүү кыргыз окумуштуу-лингвисти Ф.А. Краснов тарабынан сунушталган синонимдердин аныктамасы негиз кылып алынды: «Синонимдер деп, мааниси жагынан теңдеш же жакын болгон, бир эле түшүнүктү туюндуруп турган сөздөр таанылат, алар бири биринен же маанилеринин айырмачылыгы менен, же стилистикалык белгиси (жана колдонулуу чөйрөсү) менен, же болбосо, бир эле убакта ушул аталган белгилердин экөө менен тең айырмаланышат».

Орус синонимиясын окутуу окуучулардын эне тилинин өзгөчөлүктөрүн эсепке алууга жана орус тилин кыргыз мектептеринде окутуу процессинин коммуникативдик багытталышына жооп берүүгө тийиш. Ал лингводидактикалык негизге ээ болуусу керек. Мындай негиз болуп орус тилинин синонимиялык системаларын изилдөө жана орус, кыргыз тилдеринин синонимиялык системаларынын салыштырма мүнөздөмөсү эсептелет. Биз орус жана кыргыз тилдердин синонимдерине Ч.Айтматовдун чыгармалырынын жана 5-класстын окуу китебинин материалдары боюнча окутуу өңүтүнөн талдоо жүргүзүлдү. Бул изилдөөдө биз Ч.Айтматовдун кыргыз жана орус тилиндеги чыгармаларындагы сын атоочтордун синонимикалык катарларын түзүүгө аракет жасалды.

Изилдөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, орус жана кыргыз тилдеринин тил системасынын деңгээлинде окшоштуктары бар (алардагы инлексемалардын саны дал келет) жана норма менен кеп деңгээлинде айырмаланышат. Салыштырма изилдөөдө инлексемаларды ачып көрсөтүү тилдердин окшоштуктары менен айырмачылыктарын системалык деңгээлде ачыктоого, ошондой эле, балким, дүйнө тилдеринин метатилдик моделин түзүүгө өбөлгө түзөт. Айтылгандардан улам, бир катар тыянактарды чыгарууга болот: 1) синонимиялык катыштарды салыштырма изилдөөдө окшош функциясы бар жана чындыктын ошол эле чөйрөсүн “каптап туруучу” лексиканын белгилүү бир подсистемасын бөлүп көрсөтүү зарыл; 2) синонимияны белгилүү бир продсистеманын ичинде иликтөө салыштырылып жаткан катарлардагы тигил же бул синонимди колдонуунун семантикалык, стилистикалык мыйзам ченемдүүлүктөрүн бир топ так изилдөөгө мүмкүндүк берет; 3) синонимиялык катыштарды талдоодо сөздөрдүн өз ара катыштары эмес, лексика-семантикалык варианттардын (ЛСВ) жашоо мыйзам ченемдүүлүктөрү иликтенет; 4) синонимияны салыштырма изилдөөдө айрым бир ЛСВлардын өз ара катыштары да, бир инлексеманын курамына кирген ЛСВлардын семантикалык, стилистикалык, эмоционалдык-экспрессиялык өзгөчөлүктөрү да иликтенет. Бул варианттардын кеп тизмегинде реализацияланышы ар түрдүү айкашка ээ; 5) лексика-семантикалык системаларды салыштырып иликтөөдө конкреттүү материалды анализдөөдөн мунун негизинде структуралык-функционалдык бирдиктерди ачып көрсөтүүгө карай баруу зарыл; 6) ЛСВлардын колдонулуу жыштыгын эсепке алуу синонимдерди дифференциациялоонун маанилүү критерийлеринин бири болуп саналат.

Ушуга байланыштуу материалдын бирдей көлөмүн, б.а. иликтөөгө окуп-үйрөнүүгө мүмкүн болгон тилдердеги «салыштыруу үчүн бирдей негиздерди» изилдөө зарыл. Синонимияны тилдер аралык салыштырма аспектиде сүрөттөп жазуунун илимий-лингвистикалык принциптеринин проблемалары орус тилин орус тилдүү эмес мектептерде окутуунун методикасын өркүндөтүү маселелери менен түздөн түз байланышкандыгын белгилей кетүү керек. Окуучулардын эне тили менен орус тилин салыштыруу орус тили курстарын чет тилдүү, анын ичинде кыргыз аудиториясындагы илимий негиздерин калыптандыруу менен катар азыркы лингводидактиканын негизги жоболорунан бири болуп саналат. Конкреттүү материалды анализдөө көрсөткөндөй, түрдүү тилдердеги синонимдик катарларды салыштыруу, жок дегенде үч аспектиде жүргүзүлүүгө тийиш: сандык аспектиде (топторду түзүүчү бирдиктердин саны), семантикалык аспектиде (бир тилдин топторунун ичиндеги синонимдердин маанилерин айырмалоочу жана түрдүү тилдердеги катарлардын экөөнүн тең бири биринен айырмалоочу белгилерди ачып көрсөтүү аспектисинде), үйрөнүлүп жаткан тилдердин типологиялык өзгөчөлүктөрү аспектисинде (эки тилдеги

ар бир катардын мүчөлөрүнүн категориялык мүнөздөмөсү). Эки тилдин синонимиялык катарларынын ортосундагы айрымачылыктар менен шайкештиктердин йаырмасынын мүнөзүн алдын ала аныктоо менен, конкреттүү учурда зарыл педагогикалык тыянактарды чыгарууга болот: окуучунун эне тилинде бир лексикографиялык эквиваленти бар бир нече орус синонимдерин сүрөттөп которууга, түшүндүрүүгө жана топтолуусуна кам көрүү; эки тилдеги тең көбүрөөк колдонулуучу катарлардын маанилик түзүмүнүн айрымачылыгын өз убагында ачып көрсөтүү; интерференциянын алдын алуу, маселен, байланышка кирген тилдерде мааниси жакын түшүнүктөрдүн ар түрдүү сөз түркүмдөрү аркылуу туюндурулушу ж.б.

Синонимиялык байланыштын эки аспектисинин ойлонулган айкашы (окшоштук чектери жана айрымачылык чектери) окуучулардын сөз байлыгын арттырууда мугалимге иштиктүү жардам көрөстө алат.

Көпчүлүк окумуштуулар белгилеп жаткандай, синонимия тармагындагы орусча-кыргызча салыштырма изилдөөлөрдүн актуалдуулугу өсүп жатат, Кыргызстандын орус лингводидактикасында синонимия проблемасы – предметти окутуунун теориялык негиздери деңгээлинде да, мунун натыйжасы катары, кыргыз мектептери үчүн орус тили боюнча окуу китептери менен окуу куралдарынын деңгээлинде да жетишерлик изилдене элек. Орус жана кыргыз тилдеринин салыштырма лексикологиясы тармагында системалуу изилдөөлөр басылып чыга электигин белгилөө зарыл. Кыргыз мектептериндеги орус тили мугалими илимий жактан негизделген практикалык жана тастыкталган салыштырма материалдарга, орус лексикологиясын практикалык негизде окутуу боюнча куралдарга ээ эмес. Маанилүү болгон салыштырма-типологиялык сөздүктөр, орус жана кыргыз тилдериндеги көп маанилүү сөздөрдүн маанисин үйрөнүү өңүтүнөн ачып берүүчү сөздүк жок. Салыштырма-лингвистикалык планда сөздөрдүн түрдүү стилистикалык маанилерде аткарган кызматтары такыр изилденбеген бойдон калууда. Бул проблеманы чечүү бөтөн тил катары орус тилинин системасын мыкты билүүнү педагогикалык жактан уюштуруу үчүн зарыл.

Диссертациянын экинчи главасы «**Кыргыз тилиндеги мектептердин бешинчи классынын окуучуларына орус тилинин синонимиясын окутуу**» деп аталат. Мында кыргыз тилиндеги мектептеринин 5-классы үчүн орус тили боюнча программасы менен окуу китебинин мазмунун маанилүү жана актуалдуу маселе катары каралып, кыргыз окуучуларынын синонимдик лексиканы билүү деңгээли ачыкталат.

1. Окуу китептерин коюлган маселенин өңүтүнөн анализдөө окуу китептеринин авторлору менен методисттер үчүн гана эмес, практик

мугалимдер үчүн да пайдалуу: бул аларга колдонулуп жаткан китептердин материалындагы лексиканы мыктыраак түшүнүүгө, активдүү жана пассивдүү лексиканын берилишин тартипке салууга, ар бир сөздүн маанисин чечмелөө жолдорун ачууга, сөз өстүрүү үчүн сөздөрдү активдештирүү боюнча көнүгүүлөрдү удаалаш өткөрүүгө, үйрөнүлүп жаткан материалдын ырааттуулугун камсыздоого, лексика-фразеологиялык материалды эне тили менен байланыштырууну ишке ашырууга, ошондой эле тематикалык модулдук системаны пайдаланууга жардам берет.

2. Кыргыз тилиндеги мектептер үчүн пайдаланылып жаткан программаларды кайрадан ориентациялоо кайра карап чыгууну, кээ бир учурларда – окуу-нормативдик адабияттарды толугу менен кайрадан иштеп чыгууну талап кылат.

3. Орус тилинин синонимиясын окутууну оптимизациялоо максатында төмөндөгүлөр зарыл:

а) жаңыдан кийирилип жаткан лексикалык бирдиктердин спецификалуу кыйынчылыктарын ачып көрсөтүү жана эсепке алуу, аларды алгачкы жолу семантизациялоодо мүмкүн болушунча синонимдерди пайдалануу;

б) белгилүү бир класстарда активдүү өздөштүрүү үчүн каралган лексиканы айрым сабактар ортосунда бирдей калыпта, конкреттүү сүйлөө темаларынын мисалында милдеттүү түрдө системалаштыруу жана активдештирүү (зарыл болгон учурда);

в) окуучуларды лексикографиялык маалымдамалар менен сөздүктөрдөн, ошону менен бирге интернеттеги электрондук булактардан пайдаланууга үйрөтүү зарыл.

«Кыргыз тилиндеги мектептердин 5-классында орус тилинин синонимиялык лексикасын окутуунун методикасы» деп аталган үчүнчү главада орус тилинин лексикалык синонимиясын окутууну оптимизациялоо проблемаларын чечүүнүн жолдору салттуу методиканы, ошондой эле айрым инновациялык технологияларды, тактап айтканда, долбоорлоо методикасынын айрым элементтерин пайдалануу аркылуу ачып көрсөтүлдү. Долбоорлоо методикасын колдонуу баланын инсандыгын өнүктүрүүнү жана жекелештирүүнү, балдардын билим алууга болгон мотивациясын өбөлгөлөйт, долбоорлоо методикасына боло мектеп окуучулары үйрөнүлүп жаткан тил боюнча гана билимге ээ болбостон, алардын чыгармачылык багытталышы жана активдүүлүгү да өнүгөт.

Долбоорлоо методикасын колдонуу бүтүндөй алганда кыргыз мектептеринде орус тилин үйрөтүүнүн сапатын жогорулатууга оң таасир берет, бирок, кыргыз мектептеринин ортоңку звеносунун башталгыч класстарында, анын ичинде, 5-класста, окуучулардын орус тилин билүү деңгээлин жана сөз байлыгын эсепке алуу менен, долбоорлоо

методикасынын айрым элементтерин көбүнесе орус тили үйрөнүүгө бөлүнгөн кошумча сабактарда же класстан тышкаркы иштерде, ошондой эле жалпы мектептик иш-чараларда пайдалануу зарыл. Долбоорлоо методикасын колдонуу тажрыйбасы көрсөткөндөй, жөнөкөй жекече долбоорлорду пайдалануу менен акырындап татаал жамааттык долбоорлорго өтүү бир топ натыйжалуу. Аларды колдонууда зарыл компетенцияларды калыптандыруу да ишке ашырылат. Долбоорлоо методикасын практика жүзүндө колдонуу зарыл болгон окуу-методикалык адабияттар менен сунуштамалардын, ошондой эле кыргыз тилиндеги мектептерде орус тилин окутуу практикасында колдонуунун кеңири тажрыйбасынын жоктугунан улам татаалдашууда. Маселенин бул жагы уюштуруучулук да, методикалык да мүнөздөгү бир катар маанилүү маселелерди чечүүнү, мындан аркы тереңдетилген изилдөөлөрдү талап кылат.

«Кыргыз мектептеринин V классында орус тилинин синонимиясын үйрөнүүдө сунушталган системанын натыйжалуулугун эксперимент жүзүндө текшерүү» деп аталган 3.2-параграфта диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө иштелип чыккан кыргыз тилиндеги мектептерде орус тилинин синонимдик лексикасын билүү боюнча тапшырмалар жана көнүгүүлөр системасынын (көнүгүүлөр-24, тесттер-10, диктанттар үчүн тексттер-10, долбоорлор-10) натыйжалуулугу теориялык жактан негизделип, практика жүзүндө далилденди, педагогикалык эксперименттин эффективүүлүгү далилденди.

Педагогикалык экспериментке тартуу үчүн мектептерди тандоодо мектептин жайгашкан орду (айылдык же шаардык мектеп), материалдык-техникалык базасы, окуу китептери жана окуу-методикалык адабияттар менен камсыздалышы, орус тилдүү чөйрөнүн бар же жоктугу, орус тилчи мугалимдердин педагогикалык чеберчилигинин деңгээли, адистик боюнча эмгек стажы, методикалык иштелмелерди пайдаланууну каалоосу жана билгичтиги, ошондой эле окуучулардын сүйлөө билгичтиги менен көндүмдөрүнүн өнүгүү деңгээли сыяктуу маанилүү факторлор эске алынды. Тандалып алынган мектептердин көпчүлүгү – айылдык мектептер. Текшерүү класстарындагы сабактар салттуу методика менен, эксперименттик класстарда – лексикалык материалды берүүнүн жана өздөштүрүүнүн биз иштеп чыккан системасын пайдалануу менен өткөрүлдү. Тандалып алынган класстардын даярдык деңгээли айырмалуу экендиги көрүндү. Тил жагынан даярдык деңгээлинин жогору экендиги Кызыл-Кыялык окуучулардан байкалды, бул көрсөткүч боюнча Кадамжай районунун айрым мектептери артта калгандыгы да байкалды. Эксперименттин байкоочу этабында төмөндөгү материалдар пайдаланылды:

- окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн орус тили боюнча лексика-фразеологиялык материалдар (“Русское слово” окуу китебинен көнүгүүлөр): Упражнение 1. Подчеркните пары слов, которые являются синонимами.

- *Верный – преданный, сторож – сторожка, учитель – преподаватель.*

- *Ученик – учёба, высоко – низко, смелый – мужественный, починил – сломал.*

- - окутуунун ортонку звенолору үчүн сүйлөө темалары : (5 класстар үчүн “Русское слово” II бөлүгү):“Чему учат в школе”, “Хлеб-всему голова”, “Молодым друзьям”, “Родной край” ж.б. мисалы:

Упражнение 3. Прочитайте и выделите в тексте синонимы. Перескажите текст, употребляя в речи синонимы.

Чему учат в школе

Школа учит детей не только читать и писать. Она учит ребят беречь свою Родину - Кыргызскую Республику.

Школа учит нас дружить, спешить на помощь товарищам. Быть друзьями хотят все школьники. Живут ученики близко, рядом – дружат. Живут далеко - тоже дружат. Дружат, спешат помочь друг другу народы Кыргызстана. Они дружат всегда, всю жизнь.

- дидактикалык жана таркатма материалдар: көнүгүүлөр, тексттер, тесттер, мисалы: I. Подберите к выделенным словам синонимы.

I. Красный

A. Жёлтый

B. Голубой

B. Алый

Г. Зелёный

II. Подберите правильный вариант

Одеть

Надеть

Карие

Коричневые

A. Костюм

A. Друга

A. Глаза

A. Глаза

B. Пальто

B. Пальто

B. Платья

B. Краски

B. Брата

B. Брата

B. Медведи

B. Цветы

Г. Платье

Г. Сестру

Г. Стулья

Г. Кирпичи

- диктант үчүн тексттер (творческие, диктант по аналогии, выборочный, распределительный), мисалы:

Выборочно-распределительный диктант

I вариант

B первый столбик из первого абзаца выберите прилагательные и подберите к ним синонимы. Во 2 столбик выберите глаголы и подберите к ним антонимы. Переведите их на кыргызский язык.

2вариант

В первый столбик из второго абзаца выберите прилагательные и подберите к ним антонимы. Во 2 столбик выберите глаголы и подберите к ним синонимы. Переведите их на кыргызский язык.

Летом в лесу

Хорошо в лесу в жаркий полдень. Чего тут только ни увидишь! Высокие сосны развесили игольстые вершины. Елочки выгибают колючие ветви. Красуется кудрявая березка с душистыми листочками. Дрожит серая осина. Коренастый дуб раскинул вырезные листья. Из травы глядит глазок земляники. Рядом краснеет душистая ягодка.

Сережки ландыша качаются между длинными, гладкими листьями. Крепким носом стучит по стволу дятел. Кричит иволга. Мелькнула пушистым хвостом цепкая белка. Далеко в чаще раздается треск. Уж не медведь ли это? (76 сл.)

(По К.Ушинскому)

- кыргыз жана орус тилдеринин сөздүктөрү, мисалы:

Упражнение 1. Подберите синонимы к выделенным словам. Проверьте по Словарию синонимов русского языка. Переведите их на кыргызский язык.

***Отчизна!** Тебе я **присягу** даю
Беречь плодородную землю твою,
Хранить **обещаю**, **родная** страна,
Вершины до звезд и глубины до дна!*

(А. Усенбаев)

Упражнение 2. Пользуясь толковым словарем русского языка, выпишите все значения слов, которые даны ниже. К значениям слов подберите синонимы.

Почва, обрыв, уровень. Образец: почва – верхний слой земной коры, где растёт растительность; почва – земля, грунт, ...

Аныктоочу эксперименттин максаты – окуучулардын синонимдер боюнча билим деңгээлин жана аларды өз кебинде колдонуу билгичтигин аныктоо (Таб.1). Албетте, тапшырмалар кыргыз окуучуларынын синонимдердин маанисин түшүнүүсүн жана түшүндүрө билүүсүн, аларды контекст же сөздүк боюнча аныктоосун, тексттен синонимдерди бөлүп көрсөтүү билгичтигин, парадигмалык жана синтагмалык байланыштарды эсепке алуу менен аларды өз кебинде туура пайдалануу билгичтигин ачып көрсөтүүгө эсептелген.

Максаты кыргыз тилиндеги мектептердин окуучуларынын орус тилинин синонимиясы боюнча билиминин реалдуу деңгээлин ачыктоо

болгон тапшырмаларды иргеп алууда окутуунун ортонку звеносу үчүн орус тилинин лексикалык минимумунун материалында орус жана кыргыз тилдеринин синонимиялык системаларын системалуу түрдө салыштырып изилдөөнүн жүрүшүндө алынган маалыматтар эсепке алынды. Андан сырткары, жыштык тизмеден, б.а., V класстын окуу китебиндеги жана орус, кыргыз жана башка жазуучулардын программага кирген чыгармаларындагы тексттерде жыш колдонулган сөздөрдөн турган лексикалык материал пайдаланылды.

Көнүгүүлөргө мисал:

Таблица 1. Педагогикалык эксперименттин I этабындагы жазуу иштеринин жыйынтыгынын анализи (аныктоочу этап)

№	Тапшырмала р-дын түрлөрү	Эксперименттик класстар				Жал-пы са-ны	Текшерүү класстары				Жал-пы са-ны
		Жо-гору	Орто	Тө-мөн	Нөл		Жо-гору	Орто	Тө-мөн	Нөл	
1	Тексттен синонимдерд и табууга тапшырма	10	24	49	12	95	11	21	51	9	92
2	Маанисин аныктоо жана синоним табуу	8	17	56	14	95	10	18	51	13	92
3	Синонимдерди кепте колдонууга тапшырма	6	13	59	17	95	7	10	60	15	92

Аныктоочу эксперименттин жыйынтыгы (орто эсеп менен алганда) төмөнкүлөрдү көрсөтү:

1) Көбүнесе кыргыз окуучулары (52%) синонимдер жөнүндө теориялык түшүнүктөрү бар, бирок өз билимдерин практикада

колдонуудан кыйналышат;

2) Стилистикалык жана контекстуалдык синонимдердин маанисин аныктоо окуучулардын 14%-ы үчүн өзгөчө кыйынчылык туудурат. Кээ бир учурларда алар синонимдердин маанисин контекст боюнча аныкташат, бирок айрым маанилүү белгилерди байкабай калышат;

3) Окуучулардын 12%-на үчүн бир топ татаал болуп стилистикалык жана контекстуалдык синонимдерди керектүү контекстте туура грамматикалык формада колдонуу эсептелет;

4) Экспериментке катышкандардын 22%-ы синонимдер эмне экендигин жакшы билишет, аларды тексттен таба алышат, синонимдик катарды түзө алышат.

Окуучулар кетирген типтүү каталарга төмөнкүлөр кирет: а) колдонууда семантикалык норманын бузулушу(одеть-надеть, карие глаза –коричневое платье и.д.); б) стилистикалык синонимдерди чаташтыруусу (подъехать-приехать, кушать-есть, глаза-очи); в) синоним сөз айкаштарынын бузулушу(повысить кругозор–расширить кругозор); г) колдонуу нормасынын бузулушу(В конце хочу пожелать удачи – надо В заключении...); д) интерференциянын таасири астында (эне тилиндеги көндүмдөрүн көчүрүп өтүү менен) келди – приехал, пришёл, приплыл, прилетел) туура эмес колдонуу.

Окуучулар мааниси жагынан жакын болгон сын атоочторду тандаодо да белгилүү бир кыйынчылыктарга тушугат. Мисалы, *влажный, сырой, мокрый, каменная, каменистая* ж.б. Ошондой эле керектүү тактоочту тандаодо, мисалы, *быстро, торопливо, поспешно* сыяктуу синоним катарында да такай ката кетиришет. Эң аз сандагы катаны ат атоочторду колдонууда кетиришкен.

Эксперименттин байкоочу этабында (Таб.2)кетирилген каталардын мүнөзү жана билим деңгээли, ошондой эле сыпаттама жана салыштырма анализден алынган маалыматтар боюнча атайын көнүгүүлөр даярдалды (Мисалы: Упражнение 1. Придумайте с данными синонимами предложения: Карие-коричневые, кушать-есть, глаза-очи, одеть-надеть. Упражнение 2. Исправьте ошибку в данных предложениях.

1.Вчера папа приехал из Турции на самолёте.

2.Бабушка и дедушка завтра приедут из кругосветного путешествия на пароходе.

3.Мы завтра улетим в Москву на поезде.

4.Сегодня кузен приезжает к нам на поезде.

5.Кухня моя 20 октября придёт из России.

6.Мой брат каждый день на работу приходит на мотоцикле.

Упражнение 3. Подберите из слов для справок подходящие по смыслу слова.

Влажная –

Сырая –

Каменная –
Каменистая –

Мокрая –

Слова для справок: дорога, гора, почва, погода, одежда, еда.

алардын максаты – билим деңгээлин көтөрүү, сүйлөөдө мүмкүн болуучу катардын алдын алуу, ошону менен бирге, биздин көз карашыбызча, эксперименттик окутуу системасына оңдоп-түзөөлөрдү кийируү.

Таблица 2. Педагогикалык эксперименттин II этабындагы жазуу иштеринин жыйынтыгынын анализи (окутуу этабы)

№	Тапшырмалар-дын түрлөрү	Экспериментке чейинки этап				Жал-пы	Эксперименттен кийинки этап				Жал-пы саны
		Жо-гору	Ор-то	Тө-мөн	Нөл		Жо-гору	Ор-то	Тө-мөн	Нөл	
1.	Текстен синонимдерди табууга тапшырма (диктант)	10	24	49	12	95	21	48	23	3	95
2.	Маанисин аныктоо жана синоним табуу (көн.)	8	17	56	14	95	20	52	18	5	95
3.	Синонимдерди кепте колдонууга тапшырма (мини-проект)	6	13	59	17	95	18	50	19	8	95

Окутуу этаптагы жазуу иштерин анализдөө көрсөткөндөй, окуучулар мурдагыдай эле өз кебинде синонимдерди керектүү грамматикалык формада колдонууда көбүнесе ката кетиришкен.

Окуучулардын оозеки жана жазуу кептерин анализдөө кыргыз мектептериндеги окуучулардын лексикалык синонимия боюнча даярдыгы, б.а. лексикалык синонимия боюнча материалды жетиштүү чен-өлчөмдө өздөштүрбөгөндүгү тууралуу маалымдайт. Окуучулар текстен синонимдерди бөлүп алууда, синонимдик катардын маанилик айырмачылыктарын айырмалоодо, өздөрүнө белгилүү синонимдерди кепте колдонууда көбүрөөк ката кетиришет. Окуучулар лексикалык синонимия түшүнүгүн түшүнүүсү окуу материалын өздөштүрүүсүн

камсыздай албайт, анткени сөз байлыгы аз. Бир топ мүнөздүү катчылык болуп бир эле сөздү кайталап колдонуусу эсептелет. Мунун негизги себеби болуп лексика-семантикалык интерференция саналат. Каталардын себебин аныктоо каталардын алдын алуу боюнча көнүгүүлөр типологиясын иштеп чыгуу үчүн зор мааниге ээ. Мындан сырткары, орус тилинин синонимиясын окутуу методикасы менен технологиясын тандоодо тилдер аралык окшоштуктар менен айырмачылыктарды гана эмес, окуучулардын тилдик даярдыгын да эсепке алуу керек.

Педагогикалык эксперименттин **корутундулоочу этабында** окуучулар I-II этаптарда аткарышкан тапшырмаларга окшош тапшырмаларды аткарышты, бирок кепке багытталган, кептик даярдыгын жогорулатууга жана бир топ кеңири кездешүүчү каталардын алдын алууну өбөлгөлөөчү тапшырмаларга басым жасалды. Төмөнкүдөй тапшырмалар менен көнүгүүлөр пайдаланылды: тексттен синонимдерди табуу, синонимдердин маанисин түшүндүрүү, текстти ондоо (тексттен туура эмес колдонулган синонимди табуу, долбоорлоо методикасынын элементтерин колдонуу). Кепке багытталган тапшырмалар: Синоним сөздөрдү жана фразеологизмдерди пайдаланып, «Досунду колдо», «Кеңеш бер» аттуу темаларда телефонго SMS жазуу; керектүү эпитеттерди колдонуу менен адабий каарманга мүнөздөмө берүү; досун, курдашын, агасын, эжесин туулган күнү менен, майрамдар менен куттуктоо. «Туугандар» тематикалык тобуна кирген *эки туушкан ага, эже, атамдын ата-энеси, апамдын ата-энеси* сыяктуу сөздөргө синоним табуу; эскирген сөздөргө, б.а. фондук лексикага кирген сөздөргө синоним табуу: *взор, очи, чело, десница* ж.б.

Кичи-проекттин үлгүсү (40 мүнөт):

1. «Мугалимдер күнү» (группада 6 окуучу)

Проект 4 этаптан турат:

I этап – класста пландаштыруу

II этап – проектти аткаруу (маалымат чогултуу).

III этап – проектти даярдоо.

IV этап – окуучулар проектти тартуулашат.

Максаты: Синонимдер сөздүгүн колдонуп, синонимдерди гүлдүн ар бир жалбырагына жазып, алардын маанисин түшүндүрүп берүү.

Мисалы, I-группа «Мугалим үчүн гүлдесте» аттуу проект жасады.

I этап – кагаздан оригиналдуу гүлдесте жасамай болушту.

II этап – мугалимдер жөнүндө маалымат жыйнашты.

III этап – куттуктоо сөздөрдү гүлдөрдүн ар бир баракчасына жазып, аларга синонимдерди сөздүктөн таап жазышты: красивая – прекрасная, очаровательная, воспитательная; умная – знающая, мудрая, толковая; учительница – воспитательница, репетитор, преподаватель).

IV этап – окуучулар өз чыгармачылыктарын мугалимдерине тартуулады.

Окуучулар башка ушул сыяктуу проекттерди аткарышты: «8 март», «Досунду колдо», «Серая Шейка», «Жаңы жыл» ж.б.

Педагогикалык эксперименттин корутундулоочу этабында өткөрүлгөн жазуу ишинин жыйынтыгынын анализи (Таб.3) текшерүүчү класстын эксперименттик класстын да окуучуларынын орус тилинин синонимиясын билүү деңгээли сан жагынан да, сапат жагынан да жакшыргандыгын көрсөттү. Ал эми эксперименттик программа менен окутулган класстагы окуучулардын көрсөткүчү салттуу программа менен окутулган класста караганда сан жагынан да, сапат жагынан да жогору. Текшерүү тобуна салыштырмалуу эксперименттик топтогу окуучулардын жетишүүсү эксперимент өткөрүлгөн мезгил ичинде орто эсеп менен 79%-85%га өскөндүгү иштелип чыгып, эксперименттин жүрүшүндө пайдаланылган тапшырмалар менен көнүгүүлөр системасынын, долбоорлоо методикасынын айрым элементтеринин натыйжалуулугунун белгилүү бир даражасы тууралуу айтып турат.

Таблица 3. Педагогикалык эксперименттин III этабындагы жазуу иштеринин жыйынтыгынын анализи (корутунду этап)

№	Тапшырмалардын түрлөрү	Эксперименттик класстар				Жалпы саны	Текшерүү класстары				Жалпы саны
		Жо-гору	Орто	Те-мен	Нөл		Жо-гору	Орто	Те-мен	Нөл	
1	Тексттен синонимдерди табууга тапшырма	20	39	33	3	95	12	23	48	9	92
2	Маанисин аныктоо жана синоним табуу	18	34	38	5	95	10	18	51	13	92
3	Синонимдерди кепте колдонууга тапшырма (проекттер)	16	23	47	9	95	9	13	55	15	92

Жетишүү көрүнөрлүк деңгээлде өскөндүгү белгиленди, сапат жагынан секирик жасалды, эксперименттик топтогу окуучулардын көпчүлүгү негизинен продуктивдүү, айрымдары гана продуктивдүү эмес

деңгээлде экендиги аныкталды, ал эми текшерүү тобунда мындай байкаларлык жылыш жок.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

Кыргыз мектептеринин 5-классында орус тилинин синониясын окутуу проблемасын изилдөө төмөнкүдөй жыйынтыктар менен натыйжаларга алып келди:

1. Изилденүүчү проблема боюнча илимий-методикалык адабияттарды изилдөө, проблематика боюнча атамекендик методисттер менен чет элдик окумуштуулардын эмгектерине сыпаттама анализ жүргүзүүнүн натыйжасында орус тилин кыргыз мектептеринде окутуунун методикасын өркүндөтүүнүн зарылчылыгын көрсөттү.

Бешинчи класста орус тилинин синонимиясын окутуунун оптималдуу жолдору, синонимия боюнча материалды берүүнүн формалары менен ыкмалары көрсөтүлдү, зарыл болгон компетенцияларды калыптандырууга мүмкүндүк берүүчү тапшырмалар системасын түзүлүп, колдонууга сунуш кылынды.

2. Кыргыз мектептеринин 5-классынын окуу китебинде берилген тексттерден иргелип алынган кыргыз жана орус тилдеринин синонимиясы боюнча материалдар боюнча жүргүзүлгөн системалык жана салыштырма анализдин негизинде окуучулардын эне тилинин оң жана терс таасир берген зоналары ачылды, орус тилинин синонимиясын өздөштүрүүдөгү фактылык кыйынчылыктар жана алар менен иштөө методикасы аныкталды, долбоорлоо методикасынын элементтерин пайдалануу менен тапшырмалар жана көнүгүүлөр системасы иштелип чыкты жана анын натыйжалуулугу практикалык апробациялоонун жүрүшүндө далилденди.

3. Орус жана кыргыз тилдеринин синонимиясын окуу китебиндеги тексттерди талдоодо, ошондой эле кыргыз окуучуларынын тастыктоочу эксперименттин жүрүшүндө аткарган жазуу иштеринде кетирген бир топ типтүү каталардын мүнөзүнө жараша тандалган материалдар боюнча кыргыз жана орус тилдеринин синонимиясын лингвистикалык жана салыштырма анализдөөнүн жыйынтыгын эсепке алуу менен педагогикалык эксперимент өтөкрүлдү жана бул каталардын үстүндө иштөө методикасы иштелип чыкты. Иштелип чыккан методикалык система кыргыз окуучуларынын орус тилин синонимиясын билүү даражасын 79-85% га жогорулатты.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Жүргүзүлгөн изилдөө төмөнкүдөй сунуштарды берүүгө мүмкүндүк берет:

1. Орус тилинин синонимиясын окутуунун үстүндө системалуу иштөөнү уюштуруу зарыл. Ал окуучулардын кептик көндүмдөрүн калыптандырууга шарт түзөт жана тил бирдиктерин конкреттүү кептик кырдаалга жараша максималдуу пайдаланууга көмөк болот. Орус тилинин синонимиясын окутууда активдештирүү үчүн тандалып алынган лексикалык бирдиктердин коммуникативдик маанилүүлүгүн жана окуучулардын эне тилинин интерференциялык, ошондой эле трансференциялык таасиринин өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу зарыл; дидактикалык материалды иргеп алууда жана көнүгүүлөрдү тандоодо тилдик жана тилдер аралык факторлорду гана эмес, окуучулардын тилдик даярдыгын, курактык өзгөчөлүктөрүн да эсепке алуу зарыл; долбоорлоо методикасынын элементтерин пайдалануу зарыл.

2. Түшүндүрүүнүн сөз жасоо анализи, антонимдерди табуу, орус тилинде түшүндүрүү сыяктуу башка ыкмалары менен катар синонимдерди пайдалануу аркылуу жаңы лексиканы семантизациялоонун натыйжалуулугун жогорулатат.

3. Азыркы учурдун талабына ылайыкташтырылган, түзүлүшү жана мааниси жагынан окуучулардын, кебин калыптандырууга багытталган диктантык жыйнактарды иштеп чыгуу зарыл. Эки тилдин тең лексикасын өздөштүрүүдө көнүгүүлөрдү түзүү үчүн орусча-кыргызча синонимдердин салыштырма сөздүгүн түзүп чыгаруу зарыл.

Диссертациянын негизги мазмунун жана жоболору автордун төмөндөгү жарыяланган эмгектеринде чагылдырылган:

1. **Юсупова А.М.** Обучение лексической синонимии на уроках русского языка в кыргызской школе [Текст] / К.Д. Добаев, А.М. Юсупова //Наука и новые технологии. – Бишкек: НиДХЛ. 2013. № 7. -С. 231-235
2. **Юсупова А.М.** Сопоставительная характеристика некоторых синонимических рядов в русском и кыргызском языках [Текст] / А.М. Юсупова. // Наука и новые технологии. – Бишкек: НиДХЛ. 2013. -№ 7, -С. 240-243.
3. **Юсупова А.М.** Особенности стилистической синонимии при освоении русского языка в кыргызской аудитории [Текст] / А.М. Юсупова. // Известия вузов Кыргызстана. – Бишкек: НиДХЛ. 2016. - № 10. -С. 65-69.
4. **Юсупова А.М.** Предметно-семантическая классификация русских и кыргызских пословиц и поговорок [Текст] / А.М. Юсупова, Номонжон кызы М. // Известия вузов Кыргызстана. – Бишкек: НиДХЛ. 2016. -№ 10. -С. 69-72.
5. **Юсупова А.М.** Некоторые аспекты сопоставления синонимических систем русского и кыргызского языков [Текст]: сб. матер. научно-практической конференции «Интеграция науки, образования и практики как механизм эффективного развития современного общества», том № 2 /А.М.Юсупова, М.А.Курбанова. – Нальчик: «Принт-Центр» 2016. -С. 317-329.
6. **Юсупова А.М.** Обучение лексической синонимии на уроках русского языка в киргизской школе [Текст] / А.М. Юсупова //Русский язык и литература в школах Кыргызстана. -Бишкек, 2016. - № 1. -С. 13-18.
7. **Юсупова А.М.** Некоторые аспекты сопоставления синонимических систем русского кыргызского языков и их значение для лингводидактики [Текст] / А.М.Юсупова //Наука и новые технологии и инновации Кыргызстана. –Бишкек: НиДХЛ. 2016. - № 8. –С. 69-73.
8. **Юсупова А.М.** Некоторые аспекты изучения русских синонимов в 5 классе кыргызской школы [Текст] / А.М.Юсупова //Устойчивое развитие науки и образования, - Воронеж. 2017. - №3. –С. 217-225.
9. **Юсупова А.М.** Роль способов семантизации лексики в методике преподавания русского языка в национальной школе [Текст] / А.М.Юсупова //Синергия, - Воронеж. 2017. –№1. –С. 28 -40.
10. **Юсупова А.М.** Проектная методика как новая педагогическая личностно-ориентированная технология [Текст] / А.М.Юсупова //«Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук» – Москва, – 2017. –№4. –С. 112-118

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (орус тили) шифириндеги педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган А.М. Юсупованын «Орус тилинин лексикалык синонимиясын кыргыз мектептеринин 5-классында окутуу» деген темадагы диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: орус тилини окутуунун методикасы, синонимия, синонимдик катар, доминант, инлексема, лексика-семантикалык, семасиология, компетенттүүлүк.

Изилдөөнүн объектиси: кыргыз мектептеринде орус тилинин синонимиясын окутуу методикасын жакшыртуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: кыргыз мектептеринин 5-классында орус тилинин лексикалык синонимиясын окутуудагы методикалык жолдор.

Изилдөөнүн максаты: Лингводидактикадагы эң соңку жетишкендиктердин жана компетенттүүлүктүн негизинде кыргыз мектептеринин 5-классында орус тилинин синонимиясын окутуу методикасыны иштеп чыгуу жана анын эффективдүүлүгүн эксперименттик текшерүү аркылуу практикага сунуш кылуу.

Изилдөөнүн методдору: сүрөттөө, салыштырма, социалдык-педагогикалык, эксперименталдык, статистикалык ыкмалары.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: кыргыз мектептеринин 5 классында орус тилинин синонимиясын окутуунун теориялык методикалык тажрыйбасын бир системага салууда; кыргыз жана орус тилдеринин синонимиялык лексикасы окутуу өңүтүнөн салыштырма талданды жана сүрөттөлүп жазылды; кыргыз тили менен орус тилинин синонимиялык лексикасын өз ара байланыштырып үйрөнүүнүн үстүндө иштөөнүн белгилүү бир системасы аныкталды, бул система кыргыз окуучуларынын кебинде синонимиялык лексиканы активдүү колдонуу билгичтиктери менен көндүмдөрүн иштеп чыгууга багытталган; кыргыз окуучуларынын кебинде синонимдерди активдүү колдонууга багытталган кыргыз жана орус тилдериндеги синонимдерди байланыштырып окутуу иштеринин системасы аныкталган;

Изилдөөнүн **практикалык баалуулугу** лингводидактикадагы эң акыргы жетишкендиктердин негизинде кыргыз мектептеринин 5-классында орус тилинин синонимиясын окутуу методикасыны иштеп чыгууга (көнгүүлөрдүн системасы, диктанттар үчүн тексттер, тесттер, проекттер, кыргыз мектептеринин 5 класстары үчүн жазылган “Русское слово”(авторлору Н.Г.Каменецкая жана В.Г.Каменецкая) окуу китебине түзүлгөн жумушчу дептери) багытталды; изилдөөдө берилген натыйжаларын жана методикалык сунуштарын орус тили боюнча программаны, мамлекеттик стандартты, окуу китептерди түзүүчүлөрү, Кыргызстандын вуздарында, мектептерде мугалимдер колдонсо болот.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Юсуповой Алтынай Маматовны на тему «Обучение лексической синонимии русского языка в V классе школ с кыргызским языком обучения» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02. – теория и методика обучения и воспитания (русский язык)

Ключевые слова: методика преподавания русского языка, развитие и обогащение русской речи, русская синонимия, компетентностный подход.

Объект исследования: процесс совершенствования методики преподавания русского языка как неродного в школах Кыргызстана.

Предмет исследования: методические пути обучения лексической синонимии русского языка учащихся 5-х классов кыргызской школы.

Цель исследования: разработка и выявление эффективной методической системы обучения лексической синонимии русского языка учащихся 5-х классов школ с кыргызским языком обучения на компетентностной основе с учетом новейших достижений лингводидактики и изменившихся социокультурных условий.

Методы исследования: описательный метод; сопоставительный метод; социально-педагогический метод; экспериментальный метод; статистический метод.

Научная новизна исследования заключается в систематизации теоретико-методического опыта изучения русской синонимии в 5 классе кыргызской школы; в сравнительно-сопоставительном анализе и описании синонимической лексики кыргызского и русского языков в учебных целях; в разработке методических путей обучения русской синонимии в 5 классе кыргызской школы.

Практическая значимость исследования заключается в разработке методической системы обучения русской синонимии в 5 классе кыргызской школы (система упражнений, тексты диктантов, система проектных заданий, тесты, рабочая тетрадь к учебнику «Русское слово» для 5 класса кыргызской школы (авторы Н.Г.Каменецкая и В.Г. Каменецкая, Бишкек, 2002). Результаты исследования, методические рекомендации могут быть использованы составителями и разработчиками госстандартов, программ и учебников по русскому языку; в курсе методики преподавания русского языка в национальной школе на гуманитарных факультетах вузов Кыргызстана; учителями-практиками школ.

SUMMARY

To the dissertation work of UsupovaAltunayMamatovna by theme “Teaching of lexical synonymy of the Russian in V grade at schools with Kyrgyz language study “to the research of the scientific degree of the candidate of the pedagogical sciences on specialty 13.00.02. – Theory and method of teaching and education (Russian language)

Key words: synonyms, synonymy, synonymy line, dominant, foreign lexis, lexical-semantic, semasiology, competence.

Object of the research: The process of synonymy teaching of Russian in V grade in kyrgyz schools.

Goal of research: develop and identify the effectiveness of the teaching methods of the synonymy of the Russian language in the 5th grade schools with Kyrgyz language of instruction on the basis of the latest achievements of linguistics in the light of changing socio-cultural conditions.

Method of research: descriptive method (analyzing synonyms of the russian); comparative method (comparing analyses of synonyms of the kyrgyz and russian languages); social-pedagogical method (observation over study process, study and generalization of the pedagogical experience, analyses of the literature on the problem, acting programmes, textbooks, texts and dictionaries); experimental method (revealing level of knowledge, skills and habits of pupils by way of finding typical mistakes, connected with interference influence of the native language, checking efficiency of exercises); statistical method (data process, being taken during certifying knowledge test and experimental education

Scientific novelty of the research is systematization of theoretical and methodological experience of the study of Russian synonymy in the 5th grade of the Kyrgyz schools; comparative analysis and description of the synonyms and the vocabulary of the Kyrgyz and Russian languages for training purposes; the development of methodical ways of teaching the Russian language spoken in the 5th grade of the Kyrgyz schools.

Practical value significance of the research consists in development of methodical system of teaching Russian language spoken in the 5th grade in Kyrgyz schools (the system of exercises, texts of dictations, the system of project tasks, tests, workbook to the textbook "Russian word" for the 5th grade of the Kyrgyz schools (authors: N. G.Kamenetsky and Kamenetsky, V. G., Bishkek, 2002). The results of the study, guidelines can be used by compilers and developers of standards, programs and textbooks on Russian language; in the course of teaching the Russian language in the national school Humanities faculties of universities of Kyrgyzstan; teachers-practitioners schools.

Подписано в печать 09.01.2018 г. Формат 60x84 1/16+
Бумага офсетная.
Объём 1,75 п.л., Тираж 100экз.
Отпечатано в Издательском центре «Билим» КАО
Г.Бишкек, бул. Эркиндик, 25
Тел.: 0(312) 622368